

3. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 433–IV / Верховна Рада України. — Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 13. — (Бібліотека офіційних видань).
4. Федоренко В. Г. Інвестознавство: Підручник / Федоренко В. Г. — [3-є вид.]. — К.: МАУП, 2004. — 480 с.
5. Інновації: проблеми науки та практики: монографія / Харківський національний економічний ун-т; НАН України; Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку. — Х. : ІНЖЕК, 2007. — 208 с.
6. Дайновський Ю. А. Товарна інноваційна політика: навч. посіб. / Дайновський Ю. А. — Л.: Видавництво Львівської комерційної академії, 2008. — 312 с.
7. Безчасний Л. К. Інноваційна складова економічного розвитку / [Безчасний Л. К., Мельник В. П., Білоцерківець О. Г. та ін.]; відп. ред. Л. К. Безчасний. — К.: Інститут економіки НАН України, 2000. — 262 с. Статтю подано до редакції 07.06.10 р.

УДК 330.342.146

Л. Г. Богуш, канд. екон. наук,
РВПС України НАН України

СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ЯК ФАКТОР СТРУКТУРУВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

АНОТАЦІЯ. Досліджуються зміст і функції соціальних інститутів як фактору структурування та забезпечення сталого розвитку регіонального простору; визначено підходи до розподілу повноважень у реалізації державних соціальних зобов'язань.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: соціальні інститути, соціальна сфера, соціальна політика; регіон, регіональна політика; соціально орієнтована ринкова економіка, конкурентоспроможність, сталий розвиток.

АННОТАЦИЯ. Исследуются содержание и функции социальных институтов как фактора структурирования и обеспечения устойчивого развития регионального пространства; определены подходы к разделению полномочий в реализации государственных социальных обязательств.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: социальные институты, социальная сфера, социальная политика; регион, региональная политика; социально ориентированная рыночная экономика, конкурентоспособность, устойчивое развитие.

ABSTRACT. The contents and functions of social institutions as a factor in the structuring and sustainable development of the regional space are studied; approaches to the separation of powers in the implementation of government social commitments are defined.

KEYWORDS: social institutions, social sphere, social policy; region, regional policy; the socially oriented market economy, competitiveness, sustainable development.

Теорії економіки добробуту і соціальної держави покликані пояснити роль неринкових інститутів у регулюванні провалів ринку, окресленні дієвої стратегії суспільно-економічного розвитку, збалансуванні його економічної та соціальної ефективності на загальнодержавному і регіональному рівнях.

Дослідженню змісту і ролі широкого спектру соціальних інститутів в усталенні економічного розвитку (зокрема засад, проблем і перспектив регіональної соціальної політики з огляду потреби сталого конкурентоспроможного функціонування держав) присвячено широке коло вітчизняних та зарубіжних фахових праць (див., зокрема, [1—14]).

Попри вагомий доробок, дискусійними залишаються питання функцій соціальних інститутів у структуруванні державного і регіонального просторів та усталенні їх розвитку, а також розподілу повноважень у реалізації державних соціальних зобов'язань, формулювання підходів до вирішення яких є метою статті.

Принципи соціальної держави, передбачаючи реалізацію трудового і творчого потенціалу, забезпечення добробуту особистості в умовах ринкової економіки, соціальна орієнтація якої у підсумку визначається суспільною солідарністю і злагодою, вимагають проведення державної соціальної політики, збалансованої за соціально-економічними затратами і результатами, що визнаються адекватними в контексті завдань сталого конкурентоспроможного функціонування держави та її регіонів у глобалізованому світі. Посилення значущості соціальної політики, покликаній оптимізувати цілеспрямований

вплив держави на створення загальних умов суспільного відтворення (через підтримання суспільно необхідних рівня і якості життя населення, забезпечення співробітництва і партнерства різних його верств, груп і прошарків), у ствердженні тенденцій прогресивного розвитку зумовлює соціальну орієнтацію економіки дедалі ширшого кола країн світу.

У свою чергу, регіональна політика є елементом системи державного регулювання, спрямованим на запобігання, згладжування та вирівнювання соціально-економічних диспропорцій територіального розвитку, адаптацію на місцевому рівні засад, принципів, пріоритетів, методів і засобів проведення державної соціально-економічної політики, оптимізацію зворотних впливів регіонів на життєдіяльність суспільства і країни в цілому; її розквіт у 2-й половині ХХ ст. пов'язують з масштабними суспільно-економічними змінами, в тому числі із розширенням сфер відповідальності субнаціональних (муніципальних, регіональних) владних структур у вирішенні проблем територіального розвитку. Провідними принципами сучасного неоліберального (стимулюючого) варіанту регіональної політики визнаються оптимізація співвідношення її ефективності та справедливості, децентралізація прийняття рішень та збалансований розподіл повноважень між центром і регіонами, що ґрунтуються на субсидіарності, контролі за відповідністю рішень та фінансових операцій місцевої адміністрації загальнодержавній нормативно-правовій базі, заохоченні самостійного розвитку регіонів [1, с. 64—68].

Підходи до формування стратегії сталого регіонально-просторового розвитку, зважаючи на структуру факторів суспільно-економічного прогресу (зокрема роль у ньому соціального капіталу та його базової складової — людського капіталу), визначаються поняттями «господарство», «регіон», «соціальний інститут», «соціальна сфера».

Формулюючи поняття «соціальний інститут», слід відмітити, що соціальна дійсність структурується як соціальними відносинами, матеріалізованими в розподілі різноманітних ресурсів (через це останні в свою чергу трактуються як капітал), так і — вторинно — уявленнями і діями суб'єктів щодо цих відносин, суспільних структур і соціуму в цілому [2, с. 114]. У складі власне соціальних відносин, які входять до спектру різновидів суспільних відносин — економічних, політичних, духовно-ідеологічних, розрізняють відносини з приводу:

задоволення життєвих потреб людей, створення умов життєдіяльності, визнаних суспільно необхідними; соціального статусу суб'єктів суспільних взаємодій, що в тому числі визначає можливості задоволення життєвих потреб людей і способи їх життєдіяльності [3, с. 34, 37—38].

Численні дослідники термін «соціальний інститут» пов'язують з історично складеними і закріпленими, стійкими, самовідновлюваними видами соціальних взаємодій, покликаними задовольняти певні соціальні потреби, або з системою впорядкованих статусів і ролей, які забезпечують самовідновлюваність, регулярність прийнятного (очікуваного) характеру процесу задоволення потреб людей, відтак (згідно із визначеннями Е. Дюркгейма, Е. Гофмана, М. Глотова, науковими підходами О. Конта, Г. Спенсера, К. Маркса та інших фахівців) розглядаючи соціальні інститути як історично складені функціональні форми соціальної організації загальних умов колективного життя (інакше, життя суспільства), або регулювання соціальних дій та соціальних зв'язків людей (подібно до цього економічні інститути визначаються як суспільно визнані функціонально-організаційні форми колективної економічної діяльності, через які реалізуються системні функції економіки) [4, с. 42—43; 5, с. 15—16, 18]. За основними функціями до фундаментальних соціальних інститутів прийнято відносити власність, державу, сім'ю, громадянське суспільство, суспільне виробництво, кооперацію (корпорацію), виховання, освіту (школу), охорону здоров'я, мораль, науку, засоби масової інформації, спорт, право, арбітраж, політичні партії, армію, церкву і т. п.

Постійним виконанням стійко закріплених за окремими індивідами, їх групами і спільнотами функцій інститути та реалізована ними система інституцій (як змістова основа інститутів) породжують особливий стан або положення своїх агентів (господарюючих суб'єктів, окремих людей, їх груп і спільнот), залучених та не залучених до відповідних сфер діяльності, що в результаті визначає соціальний статус останніх — звання, посаду, соціальну групу, верству, спільність інтересів і поглядів, інші властивості суб'єктів, однотипних за соціальною специфікою їх дії. В історичному вимірі суспільство відбирає, узгоджує, закріплює, координує та консолідує різноманіття корисних інституцій в єдиній інституційній системі на законодавчому рівні [4, с. 45—46].

Узагальнюючи визначення Е. Б. Алаєва, І. К. Бистрякова, О. Г. Гранберга, М. М. Некрасова, М. І. Фащевського, А. Ю. Шаріпова, інші основоположні дослідження в галузі територіальної організації продуктивних сил (зокрема Ф. Д. Заставного, О. І. Кочерги, М. М. Паламарчука, М. Д. Пістуна, А. Т. Хрущова), а також формулювання в енциклопедичних виданнях понять «система», «регіон», «регіоналізація», «регіональні соціально-економічні програми», «системи розселення», «регіональна схема розселення», «міське / сільське поселення», під регіоном, на думку автора, доцільно розуміти територіальне утворення в межах однієї країни або групи межуючих держав з подібними рівнем та історією розвитку (в тому числі однотипних за суспільно-політичним устроєм, близьких за національним складом і культурою), що є відкритою, постійно взаємодіючою із зовнішнім середовищем та динамічною соціально-економічною підсистемою суспільного відтворювального процесу, основою якої є специфічна цілісна організація продуктивних сил, виробничих і соціальних відносин (у тому числі структур і механізмів їх управління й саморегулювання), сформована під впливом історичних особливостей розвитку мережі поселень у межах регіону, а відтак найбільш ефективна з огляду на наявні внутрішні природні, матеріальні, людські ресурси та відтворювальні умови.

Останнім часом роль соціальних інститутів як факторів внутрішньодержавної і транскордонної регіоналізації у суспільній свідомості помітно зросла. Відповідні процеси нині прийнято пов'язувати з поняттями *ethnos* (етнічне походження предків), *logos* (мова), *topos* (символічна трансфігурація простору життєдіяльності, що проявляється у виразних спільних рисах місць і поселень проживання), *ethos* (ядро цінностей, бачення світу, практичні знання, що визначають ідентичність, основні права і відповідальності індивіду в суспільстві, засади розвитку громадянського суспільства), *eros* (визначні образи і події, свідчення загальної спадщини в мистецтві, науці, культурі); два останні поняття визнаються базовими в контексті формування єдиного економічного та соціо-гуманітарного простору, пов'язаного цілісним механізмом та усталеною практикою задоволення колективних потреб [6, с. 21].

Господарство країни (регіону) можливо розглядати як сукупність галузевих і територіальних ринків та неринкових форм господарювання, тоді як власне ринок — як локалізовану

сукупність структур та інститутів, що є продуктом регулювання з боку держави та соціальних інститутів, які його послідовно конституують і структурують. Отже, цілісний господарський об'єкт «риннок країни (регіону)» може бути представлений як сукупність мережових зв'язків, інституційних обмежень та культурних змістів (зокрема втілених у професійних знаннях і навичках, нормах і цінностях учасників ринку, що визначаються змінними в часі та просторі соціокультурними факторами) [7, с. 25—28].

Під відтворювальним потенціалом регіону розуміють його здатності як суб'єкта господарювання у кордонах власної території забезпечувати раціональне використання наявних і залучених ресурсів задля відновлення (оновлення) продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних і виробничих відносин, відносин власності, а також господарського механізму; наявність таких здатностей дозволяє забезпечувати поступальний розвиток як усього регіону, так і окремих територій у його складі [8, с. 8]. Перспективи розвитку регіональних економічних систем нині пов'язують зі становленням п'ятого і шостого технологічних укладів, у тому числі супроводжуваним формуванням «економіки знань», масштабним поширенням інформаційних технологій і наукоємних виробництв. Життєздатність економіки регіону має забезпечуватися системою технологій (організації, планування, стимулювання, контролю, аналізу та координації дій), спрямованих на збереження стійкого становища щодо зовнішнього середовища [8, с. 10] (в аспектах підтримання й підвищення конкурентоспроможності, контролю і коригування складових соціальної та екологічної безпеки).

Дослідження соціальних аспектів конкурентоспроможності ґрунтується на розумінні цієї економічної категорії як володіння певними властивостями різних за природою об'єктів (видів продукції; підприємств та організацій, їх груп, об'єднань і комплексів; країн та їх групувань), здатними створювати переваги для відповідних суб'єктів економічного змагання (конкурентної боротьби) у розмаїтті сфер діяльності — конкурентних полів мікро-, мезо- і макрорівня, кожне з яких має національний і міжнародний масштаби [9, с. 67—70]. Конкурентні переваги суб'єктів конкурентної боротьби в індустріальних та постіндустріальних економіках детермінуються якістю людського і соціального капіталів,

інтелектуальним, знаннєгенеруючим і рентоутворюючим потенціалом трудових ресурсів, показниками якості життя (насамперед обсягу і структури доходів, витрат) і соціального забезпечення населення, проявляючись як у суспільно-економічній стабільності, техніко-технологічних, кадрових й управлінських параметрах виробничих процесів та інноваційно-інвестиційній політиці об'єктового, галузевого, державного і наддержавного рівнів, так і в характеристиках внутрішнього і зовнішнього попиту на товари і послуги (тобто кінцевої мети підвищення їх конкурентоспроможності).

Вивчаючи багатофункціональність регіону за допомогою відтворювального підходу, в складі цієї підсистеми суспільного відтворення можливо, в свою чергу, також виділити підсистеми — основні функціональні (економічну, технологічну, соціальну, екологічну) та організаційну (форми управління й господарювання) [10, с. 75—77]. Технологічна підсистема представлена сукупністю ресурсного потенціалу, технологій та організації виробництва, забезпечуючи перетворення ресурсів у певний результат (товари, послуги); соціальна підсистема — елементами соціально-територіальної спільноти населення (суспільним інститутом родини, соціальними типами і статусами, соціальною інфраструктурою та кадрами, що забезпечують її функціонування); екологічна підсистема — елементами земельно-природного потенціалу та ресурсів природоохоронної і природовідновлювальної діяльності, спрямованими на збереження і розвитку довкілля, поліпшення якості продукції. Сукупність елементів економічного механізму господарювання, покликаних забезпечувати оптимальне функціонування і розвиток технологічної, соціальної й екологічної підсистем, складає економічну підсистему, тоді як організаційна (управлінська) підсистема є формою функціонування (формами власності, господарювання, організації діяльності) всіх вищезгаданих підсистем.

Виділена за функціонально-організаційним принципом соціальна підсистема регіону є компонентом і, водночас, за своїми характеристиками — похідною соціальної сфери, яка, зважаючи на функції, виконувані спектром видів економічної діяльності та ланок господарства щодо задоволення суспільних потреб (тобто в суспільному поділі праці), поряд з матеріальним виробництвом формує макроструктуру суспільного відтворення. З огляду на трактовку соціальної сфери як стійкої сфери

діяльності спільнот людей та окремих індивідів з відтворення свого життя, вона є системою, що охоплює умови (в тому числі соціальну інфраструктуру) та спосіб життя членів певного суспільства, об'єднуючись соціальними відносинами в якості системоутворюючого фактору; роль цієї системи в функціонуванні суспільства та економіки полягає в забезпеченні задоволення життєвих потреб людей, узгоджених з потребами та інтересами соціуму в цілому, на основі чого відбувається відтворення сукупності соціальних суб'єктів [3, с. 40]. У контексті вищесказаного поняття «соціальна сфера» має широкі і вузьке значення. В широкому розумінні його вживають при характеристиці соціальних відносин, під якими розуміють частину суспільних відносин, що характеризують відносини різних груп людей та окремих індивідів за їх позицією в суспільстві, зокрема відносини розподілу матеріальних і духовних цінностей, за своїми якостями здатних задовольняти потреби людини. Відтак соціальна сфера охоплює інтереси та взаємодію соціальних груп, відносини суспільства та особистості, що проявляються через умови її формування і розвитку та рівень добробуту, в тому числі матеріальне підґрунтя життєдіяльності. У вузькому значенні соціальна сфера є системою різнофункціональних ланок господарського комплексу, заданих у задоволенні біосоціальних потреб населення (передусім обслуговуванні особистого споживання).

Внесок соціальної сфери в суспільно-економічний прогрес нині поєднує виробництво доволі вагомої частки ВВП зі створенням загальних умов суспільного відтворення, що відображається в збереженні та зміцненні людського капіталу, а також формуванні інших соціально-гуманітарних та інноваційних факторів і стимулів зростання. Рівень і тенденції розвитку регіональної підсистеми соціальної сфери визначаються взаємодією процесів реалізації відповідних повноважень управлінських структур різних рівнів, економічних інтересів суб'єктів господарювання і, в тому числі, підприємств і закладів соціального призначення, а також громадського контролю за адекватністю задоволення культурно-побутових потреб територіальних громад.

Зважаючи на механізм суспільного відтворення, що вимагає стимулювання саморозвитку, вагоме значення в регіональній соціальній політиці держави світу зазвичай приділяють врегулюванню трудових ресурсного забезпечення локальних

господарських систем, підвищенню ефективності їх функціонування через реалізацію інноваційного потенціалу економічно активного населення та розширення сфери його продуктивної зайнятості, підтримці соціальної (міжетнічної та міжконфесійної) стабільності територіальних громад. Отже, провідними критеріями при визначенні «проблемних» регіонів, які насамперед потребують допомоги центральної влади в стимулюванні саморозвитку, визнаються ступінь розвинутої виробництва, рівень безробіття та перспективи розширення зайнятості [1, с. 63—70; 11, с. 45—54; 12, с. 20—26]. Соціальна складова (характеристики людських ресурсів; оцінки демографічної ситуації і криміногенних ризиків; індекси трудового та освітнього потенціалів регіону, його споживчого ринку і комунікаційної інфраструктури) посідає важливе місце в методиках оцінювання інвестиційної привабливості країн і регіонів, доповнюючи показники, що є результативними від рівня розвитку й ефективності використання людського капіталу, — оцінки економічного розвитку і потенціалу, характеристики рівня розвитку ринкових відносин і підприємництва (у тому числі ролі в цих процесах місцевої влади), податкової системи, фінансового сектору і потенціалу, ринкової інфраструктури [13, с. 139—141].

Основоположним фактором обґрунтування засад розподілу між органами влади різних рівнів відповідальності за задоволення індивідуальних та колективних потреб населення, є розуміння природи приватних і суспільних благ. Якщо приватні блага створюються індивідуальними та корпоративними виробниками для задоволення потреб індивідів або їх добровільних об'єднань та реалізуються на вільному ринку згідно із співвідношенням пропозиції і платоспроможного попиту, то обсяги виробництва суспільних благ, призначених для загального (як платного, так і значною мірою безоплатного) споживання, встановлюються органами державної влади в залежності від оцінки потреб суспільства в певних благах, зафіксованої в законодавчих гарантіях, що є результатом історичного консенсусу соціальних верств і груп (на сучасному етапі в демократичних країнах — узгодження позицій держави та громадянського суспільства) з приводу умов об'єднання в спільноту (державу) та забезпечення стійкого співіснування; ринкові закономірності пропозиції та ціноутворення суспільних благ мають стосуватися відповідності витрат виробництва

споживчим властивостям конкретних благ та обсягу виділених суспільних (у тому числі бюджетних) ресурсів [14, с. 36—38].

Отже, термін «соціально-регульована ринкова економіка» передбачає ведення державою коригуючої діяльності у сфері макроекономічного регулювання та в соціальній сфері за напрямками, які забезпечують розвиток ринку як суспільного блага і стимулу соціального прогресу (через створення умов для рівноправної конкуренції, запобігання монополізму, обмеження перевиробництва, демпінгових цін та інших факторів кризи). Поряд з оптимізацією інвестиційних процесів, зокрема територіальних і галузевих інвестиційних потоків, вагомими факторами поліпшення інвестиційного клімату в регіонах є: забезпечення соціальної мобільності (ґрунтується на суспільно достатньому рівні доходів громадян, реалізації цільових заходів державної політики із саморегулювання територіальних диспропорцій за рахунок створення в регіонах нових робочих місць і сприяння побутовому облаштуванню необхідної робочої сили); «активізація» населення (засобами стимулювання підприємництва, самозайнятості та інноваційної активності суб'єктів господарювання, маятникових і міжрегіональних трудових міграцій, удосконалення професійно-кваліфікаційного потенціалу трудових ресурсів у відповідності з потребами конкретного регіону).

Література

1. Гоффе Н. Социальная составляющая региональной политики на Западе // Мировая экономика и международные отношения. — 2003. — № 4. — С. 63—70.
2. Шматко Н. А. Анализ культурного производства Пьера Бурдьё // СОЦИС. — 2003. — № 8. — С. 113—120.
3. Волков Ю. Е. Социальные отношения и социальная сфера // СОЦИС. — 2003. — № 4. — С. 34—41.
4. Инишаков О. В. Экономические институты и институции: к вопросу о типологии и классификации // СОЦИС. — 2003. — № 9. — С. 42—51.
5. Готов М. Б. Социальный институт: определение, структура, классификация // СОЦИС. — 2003. — № 10. — С. 13-19.
6. Мартинелли А. Рынки, правительства, сообщества и глобальное управление // СОЦИС. — 2003. — № 1. — С. 16—28.
7. Радаев В. В. Рынок как идеальная модель и форма хозяйства. К новой социологии рынков // СОЦИС. — 2003. — № 9. — С. 18—29.

8. Василенко В. Методологія економічної діагностики регіонів // Економіка України. — 2008. — № 9. — С. 4—17.
 9. Гельвановский М., Жуковская В., Трофимова И. Конкурентоспособность в микро-, мезо- и макроуровневом измерениях // Российский экономический журнал. — 1998. — № 3. — С. 67—77.
 10. Косолапова М., Свободин В. Воспроизводственный подход — основа социально-экономических исследований // АПК: экономика, управление. — 2002. — № 12. — С. 74—80.
 11. Шлихтер А. Местное самоуправление в системе федерализма: проблемы России и опыт США // Мировая экономика и международные отношения. — 2002. — № 6. — С. 45—54.
 12. Лексин И. В., Грицюк Т. В., Лексин А. В. Регион как объект анализа и государственного управления // Региональная экономика: теория и практика. — 2005. — № 4. — С. 20—26.
 13. Уманець Т. В. Оцінка інвестиційної привабливості регіону за допомогою інтегральних індексів // Економіка і прогнозування. — 2006. — № 4. — С. 133—145.
 14. Князев Ю. Эволюция экономической теории: от рыночного либерализма к социальному регулированию // Общество и экономика. — 2008. — № 3—4. — С. 19—44.
- Статтю подано до редакції 10.06.10 р.

УДК 005.521:334.7

А. О. Саламатова, здобувач

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЗАГАЛЬНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПРОЕКТНО-ОРІЄНТОВАНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто особливості діяльності проектно-орієнтованих організацій в економіці України. Виділено загальні характеристики й особливості функціонування організацій даного типу.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: проектно-орієнтована організація, характеристики проектно-орієнтованих організацій, типи зв'язків.

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрены особенности деятельности проектно-ориентированных организаций в экономике Украины. Выделены общие характеристики и особенности функционирования организаций данного вида.